

Piotr Paluchowski

ORCID: 0000-0002-6525-3821

Adam Szarszewski

ORCID: 0000-0002-8913-2784

Reformacja w szkole. Program nauczania z 1539 roku autorstwa Andreasa Aurifabera

Streszczenie: W 1539 roku przybyły do Gdańska Andreas Aurifaber, który miał objąć stanowisko rektora w miejscowej Szkole Mariackiej, opublikował jej program. Jego treść na gruncie gdańskim była nowatorska i wprowadzała reformacyjne podejście do edukacji. W niniejszym tekście autorzy weryfikują i poddają pod dyskusję niektóre tezy obecnie przyjęte w dotychczasowych opracowaniach na ten temat.

Słowa kluczowe: Andreas Aurifaber, Gdańsk, protestantyzm, *Schola Dantiscana*

Summary: Reformation at school. Curriculum from 1539 by Andreas Aurifaber

In 1539 Andreas Aurifaber, who was to become the rector of the local St. Mary's School, published its curriculum. Its content was innovative for the Gdańsk community and introduced a reformed approach to education. In this text, the authors verify and discuss some of the theses functioning in previous studies on this topic.

Keywords: Andreas Aurifaber, Gdansk, Protestantism, *Schola Dantiscana*

Od dawna panuje powszechne (i słuszne) przekonanie, że nowe prądy religijne dotarły do Gdańska bardzo wcześnie. W opinii współczesnego badacza Sławomira Kościelaka: „Gdańsk – duży i prężny ośrodek gospodarczy – należał do awangardy reformacyjnego przesilenia w tej części Europy”¹. Po-

¹ S. Kościelak, *Dzieje wyznaniowe Gdańska od XVI do początku XIX wieku*, [w:] *Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutera*, t. 1, red. E. Kizik i S. Kościelak, Gdańsk 2017, s. 65. Warto zwrócić uwagę na to, że część badaczy poddaje w wątpliwość wystąpienie Jacoba Knabe w 1518 r., tym samym przesuując początki

stępy w tej mierze czasowo załamały się wskutek interwencji Zygmunta I Staro- go, który próbował przywrócić dawne miejsce Kościołowi katolickiemu w mieście. Jednakże zaraz po wyjeździe króla proces restauracji katolicyzmu został zatrzymany i ponownie coraz większe uznanie zdobywały nowe prądy religijne. W duchu luterzańskim zaczęto reformować między innymi szpitale oraz szkoły².

Jedną z pierwszych gdańskich placówek edukacyjnych, które objęto reformą w nowym duchu, stała się Szkoła Mariacka, funkcjonująca przy najważniejszej gdańskiej parafii co najmniej od połowy czternastego wieku³. Placówka ta była jedną z większych szkół w Gdańsku, a przeznaczona została dla chłopców. To właśnie dla niej Andreas Aurifaber opublikował w 1539 roku krótką pracę o tytule *Schola Dantiscana cum exhortatione ad literas bonas Latina et Germanica*⁴ (*Szkoła Gdańska z łacińskim i niemieckim wezwaniem do studiów humanistycznych*)⁵. Wielokrotnie była ona przedmiotem zainteresowania badaczy. Już w 1874 roku jej tekst został wydany wraz ze wstępem autorstwa Eduarda Davida Schnaasego, diakona gdańskiego kościoła św. Jana i właściciela prywatnej szkoły dla dziewcząt o nazwie „Ebertsche Höhere Töchterschule”⁶.

gdańskiej reformacji na 1522 r., por.: tamże, s. 65; J. Możdżeń, *The Beginnings of the Reformation in the Light of Gdańsk and Königsberg* *Chronicles of the First Half of the 16th Century. The Activity of the First Reformers*, „Zapiski Historyczne” 2017, t. 82, z. 1, s. 71–96.

² S. Kościelak, *Dzieje wyznaniowe Gdańska...*, dz. cyt., s. 67–68.

³ Na temat tej placówki, zob.: M. Biskup, *Kultura*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1, red. E. Cieślak, Gdańsk 1978, s. 617–619; Z. Nowak, *Kultura, nauka i sztuka w Gdańsku na przełomie dwóch epok*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 2, red. E. Cieślak, Gdańsk 1982, s. 359–364; M. Lemańczyk, *Szkoła Mariacka*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 1001; M. Brodnicki, *Atheneae Gedanenses Ephraïma Praetoriusa*, Gdańsk 2016, s. 505.

⁴ W trakcie badań korzystano z następującego egzemplarza: A. Aurifaber, *Schola Dantiscana cum exhortatione ad literas bonas Latina et Germanica*, Dantzig 1539, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. 3 in Ob 881, 8°.

⁵ Takie też tłumaczenie tytułu pojawia się w: J. Budzyński, *Dawne humanistyczne Gimnazjum Akademickie w Gdańsku w XVI i XVII wieku*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 4, red. Z. Głombiowska, Gdańsk 2008, s. 22.

⁶ E. D. Schnaase, *Andreas Aurifaber und seine Schola Dantiscana. Ein Beitrag zur Geschichte der Schulen in Danzig*, „Altpreussischen Monatsschrift neue Folge“, Bd. 11, 1874, H. 4, s. 304–325; H. 5/6, s. 456–480; w zbiorach Polskiej Akademii Nauk Biblioteki Gdańskiej znajduje się przedruk tej pracy z księgozbioru Ernsta Augusta Karla Bertlinga, zob.: E. D. Schnaase, *Andreas Aurifaber und seine Schola Dantiscana. Ein Beitrag zur Geschichte der Schulen in Danzig*, Danzig 1874, sygn. Od 17266^a, 8°.

W dwudziestym wieku pracę Aurifabera omawiali Władysław Tupalski⁷, Sven Tode⁸ i Elżbieta Starek⁹, a także inni badacze¹⁰. Niniejszy tekst ma za zadanie zweryfikowanie niektórych tez zawartych w dotychczasowych opracowaniach na ten temat.

Andreas Aurifaber, a właściwie Goldschmidt, przyszedł na świat w bogatej, mieszczańskiej rodzinie w dniu 29 listopada 1513 r. we Wrocławiu¹¹.

⁷ W. Tupalski, *Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej*, [w:] *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Wrocław 1959, s. 3–26; uzupełnienie i korektę wiadomości z tej pracy zob.: rec. K. Kubik, *Władysław Tupalski, Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej. Rozprawy z Dziejów Oświaty*, t. 2, Wrocław 1959, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1961, R. 4, nr 1/2, s. 203–205.

⁸ S. Tode, *Johannes Placotomus und die „Schola Dantiscana“ – Ein klassisch–modernes Unterrichtskonzept*, „Beiträge zur Geschichte Westpreußens“ 2004, Nr. 19, s. 85–112.

⁹ E. Starek, *Gramatyka Filipa Melanchtona i nauka języka łacińskiego w „Schola Dantiscana” Andrzeja Aurifabera*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 4, s. 70–85.

¹⁰ H. Freytag, *Die Beziehungen Danzigs zu Wittenberg in der Zeit der Reformation*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1898, H. 38, s. 57–58; tenże, *Der preussische Humanismus bis 1550*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1904, H. 47, s. 55–56; P. Simson, A. Schmidt, *Abriss einer Geschichte des Danziger Schulwesens*, „Danziger Schulzeitung” 1926, Jg. 7, Nr 11, s. 73; B. Nadolski, *Recepcja Terencjusza w szkołach gdańskich w okresie renesansu*, „Eos” 1959/1960, R. 50, z. 2, s. 163–165; B. Nadolski, *Ze studiów nad życiem literackim i kulturą umysłową na Pomorzu w XVI i XVII wieku*, Wrocław 1969, s. 10–12; K. Kubik, *Koncepcje dydaktyczno–wychowawcze w szkolnictwie gdańskim za czasów I Rzeczypospolitej*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Pedagogika, Psychologia, Historia Wychowania” 1969, R. 11, nr 3, s. 86–93; Z. Nowak, *Kultura, nauka i sztuka...*, s. 364–365; L. Mokrzecki, *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Zarys dziejów*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008, s. 14, 17; J. Budzyński, *Dawne humanistyczne Gimnazjum Akademickie...*, dz. cyt., s. 22–23; J. Małłek, *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach (XVI–XX w.)*, Toruń 2012; N. Nowakowska, *King Sigismund of Poland and Martin Luther. The Reformation before Confessionalization*, London 2018, s. 58.

¹¹ Najważniejsze prace biograficzne na temat tej osoby to: A. Hirsch, *Aurifaber Andreas*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1875, Bd. 1, s. 690–691; J. Caspary, *Aurifaber Andreas*, [w:] *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker*, Bd. 1, hrsg. A. Hirsch, Wien 1884, s. 230; H. Freytag, *Die Beziehungen Danzigs...*, art. cyt., s. 117; H. Scholz, *Aurifaber (Goldschmied) Andreas*, [w:] *Altpreußische Biographie*, Bd. 1, hrsg. C. Krollmann, Königsberg 1941, s. 24; G. Hammann, *Aurifaber (Goldschmid) Andreas*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 1, Berlin 1953, s. 456; tenże, *Aurifaber (Goldschmidt) Andrzej (1514–1559)*, [w:] *Historia nauki polskiej*, t. 6, red. B. Suchodolski, Wrocław 1974, s. 19–20; F.W. Bautz, *Aurifaber (Goldschmid[t]), Andreas*, [w:] *Biographisch–Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 1, Hamm 1975, szpalta 302–303; H. Barycz, *Między Krakowem a Warmią i Mazurami. Studia i szkice*, Olsztyn 1987, s. 179–182;

Cztery lata później urodził się jego brat Johannes, który został cenionym teologiem luteranckim. Wiadomo, że autor *Schola Dantiscana...* od 1527 r. studiował teologię i filozofię w głównym ośrodku luteranizmu, w Wittenberdze. W 1532 r. otrzymał tytuł licencjata, a dwa lata później stopień magistra. To właśnie w tym okresie zgodnie z panującą wówczas modą zlatynizował swoje nazwisko z Goldschmidt na Aurifaber. Na nieco dłużej związał się z Wittenbergą, gdzie wykładał i miał sposobność poznać najwybitniejsze postacie ówczesnej reformacji z Filipem Melanchtonem na czele. To właśnie Melanchton, współpracownik i przyjaciel Marcina Lutera, zaproponował gdańskiej Radzie Miejskiej obsadzenie Aurifabera na stanowisku rektora Szkoły Mariackiej. Władze poszukiwały bowiem następcy Bernarda, który postanowił z miasta wyjechać. W imieniu Rady Miejskiej rozmowy z Filipem Melanchtonem przeprowadził na ten temat jej sekretarz Georg Donner¹². Zwrócenie się gdańskich władz do tego właśnie reformatora nie było przypadkowe, gdyż to on stał się głównym ideologiem, kreślącym w wydawanych przez siebie podręcznikach nowe ramy funkcjonowania edukacji na niższych i wyższych poziomach¹³.

W. Odyniec, *Aurifaber (Goldschmidt) Andrzej (1514–1559)*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1, red. S. Gierszewski, Gdańsk 1992, s. 47–48; J. Tondel, *Księgozbiór królewieckiego lekarza Andrzeja Aurifabera (1513–1559)*, [w:] tenże, *Książka w dawnym Królewcu Pruskim*, Toruń 2001, s. 51–129; S. Tode, *Johannes Placotomus und die „Schola Dantiscana“...*, art. cyt., s. 92–93, przyp. 40; J. Green, *The First Copernican Astrologer. Andreas Aurifaber's Practica for 1541*, „Journal for the History of Astronomy” 2010, vol. 41, s. 157–165; И.А. Полякова, *Андреас Аурифабер (1513–1559) и его История янтаря*, Калининград 2013; A. Szarszewski, P. Paluchowski, S. Konieczna, B. Siek, P. Krajewski, *Sławni lekarze gdańscy*, t. 1, Gdańsk 2016, s. 8–12; M. Brodnicki, *Atheneae Gedanenses...*, dz. cyt., s. 505; A. Szarszewski, P. Paluchowski, *Dzieło „Succini Historia...” lekarza Andreasa Aurifabera (1513–1559)* [w:] *Lekarz jako autor i bohater literacki*, red. E. Białek, D. Lewera, Wrocław 2019, s. 11–23; w tym ostatnim tekście obszerna biografia Aurifabera, dlatego też autorzy niniejszego tekstu rezygnują z jej ponownego przywoływania; zob. też wykaz innych publikacji na temat Aurifabera: И.А. Полякова, *Андреас Аурифабер (1513–1559)*, dz. cyt., s. 15–18.

¹² W. Tupalski, *Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej*, art. cyt., s. 6.

¹³ Na temat propozycji reform Filipa Melanchtona w szkolnictwie, zob.: S. Litak, *Historia wychowania*, t. 1, Kraków 2004, s. 114–116; o recepcji jego myśli w Rzeczypospolitej: O. Bartel, *Filip Melanchton w Polsce*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1961, t. 6, s. 73–90.

Tym samym Gdańsk chciał czerpać wzorce edukacyjne bezpośrednio ze źródeł reformacji. Nie było to niczym wyjątkowym, gdyż wiele ośrodków w tym czasie zwracało się do Melanchtona o podobną pomoc¹⁴.

Zadaniem kierującego gdańską placówką była zmiana podstaw nauczania w taki sposób, aby odpowiadały one ówczesnym wymaganiom luteranizmu, odcinając się w ten sposób od wcześniejszych tradycji. Było to zgodne z ówczesną sytuacją w mieście, którego władze dążyły do zmian religijnych, społecznych, gospodarczych i administracyjnych w duchu reformacyjnym.

Aurifaber nie tylko przygotował plan reformy Szkoły Mariackiej, ale także postanowił go opublikować. Jak wspominał w swojej pracy, do szerszego upublicznienia miały zachęcić go miejskie władze Gdańska. Rozprawa *Schola Dantiscana...* składa się z dwóch części. Pierwsza została napisana językiem łacińskim i obejmowała wstęp oraz rozdziały noszące następujące tytuły: „De classibus” („O klasach”), „De pietatis studiis” („O dążeniu do pobożności”), „Lectiones diei Lunae, Martis, et Jovis” („Lekcje poniedziałkowe, wtorkowe i czwartkowe”), „De styli exercitio” („Ćwiczenia ze stylistyki”), „Diei Veneris et Saturni lectiones” („Zajęcia piątkowe i sobotnie”)¹⁵. Drugą część zatytułowaną *Eine deudsche vermanung an die gemeine Burgerschafft der königlichen stadt Dantzig* (*Niemieckie napomnienie do pospolitego mieszczaństwa królewskiego miasta Gdańska*)¹⁶ wydrukowano w języku niemieckim i zawierała przede wszystkim powtórzenie też z części pierwszej. Przeznaczono ją dla osób nieumiejących czytać w języku łacińskim¹⁷. Część łacińska liczyła czterdzieści pięć stron, a niemiecka trzynaście stron tekstu. Praca została wydana w drukarni Franciscusa Rhodego w 1539 roku¹⁸.

¹⁴ W. Tupalski, *Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej*, art. cyt., s. 8.

¹⁵ Za filologiczne przetłumaczenie tytułów rozdziałów serdecznie dziękujemy drowi Jackowi Pokrzywnickiemu z Uniwersytetu Gdańskiego.

¹⁶ Za filologiczne przetłumaczenie tego tytułu serdecznie dziękujemy dr. hab. Piotrowi Kociumbasowi z Uniwersytetu Warszawskiego.

¹⁷ Władysław Tupalski uważał, że część niemieckojęzyczna była przeznaczona dla „szerszych warstw bogatego kupiectwa gdańskiego”, zob.: W. Tupalski, *Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej*, art. cyt., s. 9.

¹⁸ Na temat tej drukarni i typografa zob.: Z. Nowak, *Rhode Franciszek*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 4, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 62; P. Paluchowski, *Drukarze z ulicy Rzeźnickiej. Właściciele drukarni Rady Miejskiej i Gimnazjum Akademickiego na Starym Przedmieściu* [w:] *Historie gdańskich dzielnic*, t. 2: *Stare Przedmieście*, pod red. J. Dargacza i K. Kurkowskiej, Gdańsk 2019, s. 201–204.

Badając wątki reformacyjne w dziele Aurifabera, należy podkreślić, że w swoim wydźwięku tekst ten miał jasne przesłanie związane z ówczesnymi prądami odnowy Kościoła. Jego autor podkreślał bowiem, aby pamiętać o czytym Słowie Bożym, które przez wiele lat było zamazywane i głoszone przez „niezbawionych ludzi”. Negatywnie odniósł się również do wcześniejszego poziomu edukacji¹⁹.

Na początku swojej pracy Aurifaber zaznaczył, że jest wiele dzieci, które interesują się nauką, stąd też potrzeba, aby edukować je od najwcześniejszych lat, jednakże odpowiednio do rozwoju intelektualnego. Jak pisał, powołując się przy tym na Biblię, człowiek rodzi się bez wiedzy, którą musi nabyć, aby być gotowym do walki ze swymi wadami. Tak więc edukacja przede wszystkim miała pełnić rolę umoralniającą i prowadzić do głębszego zrozumienia zamyśłów Boga. Ważną rolę odgrywali w tym rodzice i to właśnie do nich Aurifaber kierował swój tekst. Przywołał między innymi postać króla Filipa II Macedońskiego, który trafnie zdecydował o edukacji swojego syna Aleksandra Wielkiego, zlecając ją wielkiemu filozofowi Arystotelesowi, co później miało skutkować sukcesami nie tylko na polu wojskowym. Aurifaber zaznaczał, że ważne jest odpowiednie rozbudzenie przez rodziców, bądź opiekunów dziecka, jego pasji do nauki. Jednakże nauczanie w domu nie mogło zastąpić edukacji w szkole, gdyż zwykle rodzice pochłonięci byli innymi zajęciami. Zapewnienie odpowiedniej wiedzy dla ich dzieci miało przynieść korzyści w przyszłości, chociażby przyczyniając się do pomnożenia, a nie trwonienia majątku. Aby dobitnie przekonać rodziców do edukacji dzieci, wskazał, że nie ma większego dziedzictwa pozostawionego przez ojców, jak dobra erudycja potomków. Jednocześnie nauka na odpowiednim poziomie miała być również w interesie rządzących, którzy dzięki temu mogli odpowiednio kształtować przyszłe elity. W tym miejscu pracy Aurifaber, korzystając z okazji, wychwalał gdańskie władze²⁰.

Ponadto autor wskazał na dużą rolę połączenia nauczania z doświadczeniem oraz z obcowaniem z naturą i jej obserwacją. Miało to pomnażać boskie dary w człowieku i oddalać go od jego złej i zwierzęcej natury. Jako przykład podał Germanów, niegdyś barbarzyńców, ale obecnie jeden z wiodących na-

¹⁹ A. Aurifaber, *Schola Dantiscana...*, dz. cyt., k. B.

²⁰ Tamże, k. A II–A V.

rodów. Aurifaber wskazał, że aby edukacja była skuteczna, tak od strony świeckiej, jak i duchowej, powinna posiadać nie tylko wymiar moralny, ale również racjonalny, aby zdobytą wiedzę można było użyć w codziennym życiu.

W *Schola Dantiscana*... szczególny nacisk położono na potrzebę nauki języków, co zaznaczono już w początkowych akapitach. Nie chodziło tylko o łacinę, która miała być językiem wykładowym w szkole. Autor pisał również o przyswojeniu języków hebrajskiego i greckiego, celem pełnego zrozumienia tekstów biblijnych. To ciekawe stwierdzenie, jeśli weźmie się pod uwagę dążenia religijnych reformatorów do przetłumaczenia Biblii na języki narodowe. Podkreślił, że ważne jest publikowanie tekstów starożytnych proroków oraz uczenie innych ich odczytywania, co miało prowadzić do pogłębienia mądrości. To kolejny wątek łączący program Aurifabera z ideami reformacyjnymi, w których samodzielna lektura Biblii miała stać się nieodzownym elementem życia religijnego. Warto również zauważyć, że autor stawiał języki starożytne ponad narodowymi, zwracał bowiem uwagę na większe bogactwo wyrażeniowe tych pierwszych²¹.

Aurifaber zaproponował podział w gdańskiej Szkole Mariackiej na trzy klasy, co było zgodne z wytycznymi Melanchtona²². Przydział do grupy miał zależeć od wieku i zdolności dziecka, określanej przede wszystkim na podstawie jego znajomości gramatyki łacińskiej. Do pierwszej, najwyższej klasy mieli być przyjmowani ci uczniowie, którzy dobrze znali zasady języka łacińskiego. W klasie drugiej tematem przewodnim było opanowanie gramatyki, a w trzeciej, najniższej, uczenie swobodnego czytania ze zrozumieniem. W trakcie postępów chłopcy mogli awansować do klasy następnej. Było to *novum* na gruncie gdańskim, ponieważ taki rodzaj podziału, jak się wydaje, nie funkcjonował wcześniej.

Lekcje powinien rozpoczynać śpiew hymnu kościelnego oraz nauczanie katechizmu. Do nauki gramatyki Aurifaber zalecał lekturę Terencjusza²³, podręcznik Melanchtona, a retorykę zgłębiać miano na podstawie mów Cyncerona. Przed południem zaplanowano dwugodzinną przerwę. Po jej zakończeniu, w klasie wyższej uczono śpiewu a w niższych kaligrafii. Co ciekawe, Aurifaber

²¹ Tamże, k. A V.

²² W. Tupalski, *Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej*, art. cyt., s. 15.

²³ O Terencjuszu w dziele Aurifabera, zob.: B. Nadolski, *Recepcja Terencjusza...*, art. cyt., s. 163–165.

proponował stworzenie osobnej grupy, dla której wykładano arytmetykę²⁴. Była to nowość w odniesieniu do programów szkół reformacyjnych powstających na terenie ziem niemieckich²⁵. Następnie powracano do nauki języka łacińskiego. Dla części dzieci, tych bardziej uzdolnionych, czytanie mogło być połączone z interpretacją tekstów. Aurifaber omówienie lekcji przyporządkował dniom tygodnia. Przykładowo w pierwszej piątkowej godzinie uczniowie mieli zaznajamiać się z gramatyką na podstawie prac Marka Terencjusza Warrona. Natomiast greka miała być przyswajana w oparciu o podręcznik Joanesa Metzlerusa. Z kolei w sobotę nauczano muzyki oraz powtarzano teksty omówione w ciągu mijającego tygodnia. Niedzielę i dni świąteczne poświęcił Aurifaber na czytanie tekstów religijnych. Wśród nich miały znaleźć się urywki Ewangelii, najlepiej te, które pojawiły się na porannym kazaniu, następnie praca któregoś z chrześcijańskich pisarzy i jeden z listów napisanych przez świętego Pawła. Łącznie, w ciągu tygodnia zaplanowano dwadzieścia dziewięć lekcji²⁶. W czasie przerw chłopcy porozumiewali się pomiędzy sobą tylko w języku łacińskim²⁷.

Posługując się różnymi argumentami, Aurifaber niejednokrotnie sięgał w swojej pracy do przykładów z okresu starożytnego, często odnosząc się do pisarzy tamtych czasów. Przywołał chociażby cytaty z Horacego o następującej treści:

*Os tenerum pueri, balbumque poeta figurat:
Torquet ab obscoenis jam nunc sermonibus aurem:
Mox etiam pectus praeceptis format amicis,
Asperitatis, et invidiae corrector, et irae.
Recte facta refert: orientia tempera notis
Instruit exemplis: inopem solatur et aegrum.*²⁸
(Niewprawny język chłopca poeta formuje,
od brzydkich słów odwraca wcześniej jego uszy,
wkrótce też ducha kształci przyjazną poradą,
grubiaństwo, złość i zawiść miarkuje rozważnie;

²⁴ A. Aurifaber, *Schola Dantiscana ...*, dz. cyt., k. B V.

²⁵ W. Tupalski, *Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej*, art. cyt., s. 25.

²⁶ Dokładniejsze omówienie programu nauczania, zob.: W. Tupalski, *Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej*, art. cyt., s. 16–17.

²⁷ A. Aurifaber, *Schola Dantiscana ...*, dz. cyt., k. C II.

²⁸ Tamże, k. B VIII.

o czynach słusznym prawym, młodzież na stosownych uczy przykładach, biednych pociesza i smutnych²⁹).

Porównując program Aurifabera z wcześniejszymi tradycjami Szkoły Mariackiej należy wskazać na położenie nacisku na taki rodzaj edukacji, który nie tylko miał służyć potrzebom religijnym, ale również codziennym. Stąd wprowadzenie lekcji arytmetyki. W okresie przedreformacyjnym nauczano w tej placówce języka łacińskiego oraz studiowano święte księgi, ale lekcje obejmowały również naukę ministrantury i asystowania przy czynnościach liturgicznych, co ze względów oczywistych nie pojawiło się w nowym programie³⁰. Zaproponowana reforma Aurifabera stała się odpowiedzią warstw wykształconych na wcześniejsze postulaty mieszczaństwa gdańskiego. Już w *Artikelbrief* wydanych w Gdańsku w 1525 r. mówiono o potrzebie założenia szkoły, w której można byłoby nauczać języka greckiego. Wtedy jako jej miejsce wskazano klasztor franciszkański³¹. Przypomnijmy zatem, że nauka greki znalazła się w programie Aurifabera, wprawdzie w niewielkim wymiarze, ale zgodnie z sugestią ówczesnych władz miejskich Gdańska.

Władysław Tupalski w swoim tekście poświęconym *Schola Dantiscana...* pisał: „dwie linie – wydaje się – wytyczyły program pedagogiczny Aurifabra. Jedna prowadzi z ośrodka reformacyjnego w Wittenberdze, druga rodzi się na bazie stosunków istniejących w Gdańsku. Jak pierwsza przeważa w schemacie organizacyjnym planowanej reformy, tak druga dochodzi do głosu w odchyleniach od wzorów melanchtonowych. Literatura niemiecka przecenia znaczenie wpływu niemieckich szkół reformacyjnych, a nie dostrzega oddziaływania swoistych potrzeb szkolnictwa gdańskiego”³². Kwestia uwzględnienia stosunków gdańskich zdaje się być dyskusyjna, gdyż Aurifaber przed wydaniem programu spędził w Gdańsku bardzo krótki okres, podczas którego mógł tylko pobieżnie poznać miejscowe środowisko i rozpoznać jego potrzeby. Poza tym ówczesna sytuacja społeczna i religijna, w tym ośrodku, zmieniała się bardzo dynamicznie, a miejska administracja podlegała reformom. Tak więc odstępstwa od wytycznych Melanchtona należy uznać nie za ścisłe dostosowywanie tych reguł do realiów gdańskich, ale efekt własnych, autorskich wizji edukacji

²⁹ Przekład polski za: Horacy, *Dzieła wszystkie*, przełożył, opracował i aneksem opatrzył A. Lam, Pułtusk 2010, s. 224.

³⁰ W. Tupalski, *Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej*, art. cyt., s. 4.

³¹ Tamże, s. 5.

³² Tamże, s. 8.

Aurifabera, nie zawsze zgodnych z zaleceniami jego mistrza. Być może na owe odstępstwa wpłynęły sugestie władz miejskich. Pewne niejasności w programie oraz niewielka objętość są dowodem na to, że tekst ten powstał w dość krótkim czasie³³. Z tego też powodu Eduard David Schnaase postawił tezę, że wytyczne miały być realizowane tylko przez jeden rok i zaplanowano, że później zostaną zastąpione przez inne³⁴. W tym wypadku oczywistą byłaby chęć upublicznienia programu poprzez druk, dzięki czemu tekst rozprawy mógłby zostać przedyskutowany przez zainteresowanych mieszkańców Gdańska.

Podobnie jak i inni ówczesni autorzy, Aurifaber próbował pogodzić średniowieczną scholastykę z humanizmem. Nowe prądy w edukacji łączył z tradycją uznania prymatu języka łacińskiego, co na gruncie gdańskim przyjęło się w całym okresie nowożytności. Przykładowo, w powstałym później Gimnazjum Akademickim, wykładano po łacinie przez cały okres funkcjonowania szkoły, co z biegiem czasu stało się rażącym anachronizmem. Aurifaber wspominał też o potrzebie nauki języków greckiego i hebrajskiego, jednakże z jego programu wynikało, że miały one marginalne znaczenie. Tego pierwszego należało nauczać tylko przez jedną godzinę lekcyjną tygodniowo, natomiast ilość godzin nauczania języka hebrajskiego w ogóle nie została określona.

Aurifaber pełnił stanowisko rektora Szkoły Mariackiej krótko³⁵. Mimo tego w latach późniejszych odwoływano się do jego programu wielokrotnie³⁶. Wiadomo, że Aurifaber już w 1540 r. osiadł z powrotem w Wittenberdze i tam prowadził wykłady. Będąc jeszcze w Gdańsku przygotował niemieckojęzyczny druk *Practica auff das Jar M.D.XLI (Praktyka na 1541 rok)*³⁷. Dotąd nie udało się wyjaśnić jakie były przyczyny tak szybkiego opuszczenia przez niego Gdańska. Być może odegrały w tym rolę względy finansowe lub Aurifaber nie potrafił zadomowić się w Gdańsku. W latach 1541–1542 Aurifaber, na krótko, został

³³ O niejasnościach w programie Aurifabera, zob.: E. Starek, *Gramatyka Filipa Melanchtona...*, art. cyt., s. 73.

³⁴ E.D. Schnaase, *Andreas Aurifaber und seine Schola Dantiscana...*, dz. cyt., s. 4–5.

³⁵ *Rectores, Con–Rectores et reliqui Collegae omnium in urbe Gedanensi scholarum publicarum a prima eorum fundatione ad nostram usque aetatem*, [Gdańsk 1779], Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Ms 477, k. 15; rozpoczęcie pełnienia funkcji rektora przez Andreasa Aurifabera oznaczono na 1540 r., natomiast nie wpisano daty końcowej.

³⁶ S. Tode, *Johannes Placotomus und die „Schola Dantiscana“*..., art. cyt., s. 85–112.

³⁷ A. Aurifaber, *Practica auff das Jar M.D.XLI*, Dantzig 1540, Landesbibliothek Coburg, sygn. Mo A, 12, 14; na temat tego druku zob.: J. Green, *The First Copernican Astrologer...*, art. cyt., s. 157–165; R.D. Kremer, *Calculating with Andreas Aurifaber. A New Source for Copernican Astronomy in 1540*, „Journal for the History of Astronomy” 2010, 41, s. 483–502.

rektorem gimnazjum w Elblągu. W okresie późniejszym nawiązał relacje z księciem Albrechtem Hohenzollernem i stał się jego protegowanym. Dzięki tej pomocy studiował nauki lekarskie, a następnie otrzymał doktorat z medycyny. Ostatecznie osiadł w Królewcu, gdzie objął stanowisko lekarza księcia pruskiego. Jednocześnie na tamtejszym uniwersytecie został wykładowcą oraz pełnił funkcje dyplomatyczne. Zmarł 12 grudnia 1559 r.

W Gdańsku idee reformacyjne stały się dominujące, z czym musieli pogodzić się między innymi katolicycy władcy Rzeczypospolitej. Po Zygmuncie I Starym tron objął Zygmunt II August. Z przychylnością przyjął od gdańszczan petycję, w której poprosili o zezwolenie na przyjmowanie komunii świętej pod dwiema postaciami. W 1557 r. przystał na to ustnie, a następnie wydał pisemny przywilej, który okazał się być dokumentem przełomowym dla życia religijnego Gdańska³⁸. Rok później otworzono Gimnazjum i nastąpił nowy okres w dziejach gdańskiej edukacji.

Bibliografia

- źródła

1. Aurifaber A., *Practica auff das Jar M.D.XLI*, Dantzig 1540, Landesbibliothek Coburg, sygn. Mo A, 12, 14.
2. Aurifaber A., *Schola Dantiscana cum exhortatione ad literas bonas Latina et Germanica*, Dantzig 1539, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. 3 in Ob 881, 8°.
3. *Rectores, Con-Rectores et reliqui Collegae omnium in urbe Gedanensi scholarum publicarum a prima eorum fundatione ad nostram usque aetatem*, [Gdańsk 1779], Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Ms 477, k. 15.

- edycje źródeł

1. Horacy, *Dzieła wszystkie*, przełożył, opracował i aneksem opatrzył A. Lam, Pułtusk 2010.
2. Schnaase E.D., *Andreas Aurifaber und seine Schola Dantiscana. Ein Beitrag zur Geschichte der Schulen in Danzig*, Danzig 1874, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Od 17266^a, 8°.

- opracowania

1. *Aurifaber (Goldschmidt) Andrzej (1514–1559)*, [w:] *Historia nauki polskiej*, t. 6, red. B. Suchodolski, Wrocław 1974, s. 19–20.

³⁸ Opis odpisu przywileju z Akt Miasta Gdańska oraz jego reprodukcja zob.: M. Kurr, P. Paluchowski, *Król Zygmunt II August udziela mieszkańcom Gdańska pozwolenia na komunię pod dwiema postaciami*, [w:] *Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutra*, t. 2, red. P. Paluchowski, A. Larczyńska, M. Płuciennik, Gdańsk 2017, s. 75–77.

2. Bartel O., *Filip Melancton w Polsce*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1961, t. 6, s. 73–90.
3. Barycz H., *Między Krakowem a Warmią i Mazurami. Studia i szkice*, Olsztyn 1987.
4. Bautz F.W., *Aurifaber (Goldschmid[t]), Andreas*, [w:] *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 1, Hamm 1975, szpalta 302–303.
5. Biskup M., *Kultura*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1, red. E. Cieślak, Gdańsk 1978, s. 617–619.
6. Brodnicki M., *Atheneae Gedanenses Ephraima Praetoriusa*, Gdańsk 2016.
7. Budzyński J., *Dawne humanistyczne Gimnazjum Akademickie w Gdańsku w XVI i XVII wieku*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 4, red. Z. Głombiowska, Gdańsk 2008, s. 7–69.
8. Caspary J., *Aurifaber Andreas*, [w:] *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker*, Bd. 1, hrsg. A. Hirsch, Wien 1884, s. 230.
9. Freytag H., *Der preussische Humanismus bis 1550*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1904, H. 47, s. 41–64.
10. Freytag H., *Die Beziehungen Danzigs zu Wittenberg in der Zeit der Reformation*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1898, H. 38, s. 1–137.
11. Green J., *The First Copernican Astrologer. Andreas Aurifaber's Practica for 1541*, „Journal for the History of Astronomy” 2010, vol. 41, s. 157–165.
12. Hammann G., *Aurifaber (Goldschmid) Andreas*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 1, Berlin 1953, s. 456.
13. Hirsch A., *Aurifaber Andreas*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1875, Bd. 1, s. 690–691.
14. Kościelak S., *Dzieje wyznaniowe Gdańska od XVI do początku XIX wieku*, [w:] *Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutera*, t. 1, red. E. Kizik i S. Kościelak, Gdańsk 2017, s. 64–91.
15. Kremer R. D., *Calculating with Andreas Aurifaber. A New Source for Copernican Astronomy in 1540*, „Journal for the History of Astronomy” 2010, 41, s. 483–502.
16. Kubik K., *Koncepcje dydaktyczno-wychowawcze w szkolnictwie gdańskim za czasów I Rzeczypospolitej*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Pedagogika, Psychologia, Historia Wychowania” 1969, R. 11, nr 3, s. 86–93.
17. Kubik K., *Władysław Tupalski, Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej. Rozprawy z Dziejów Oświaty, t. II, Wrocław 1959*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1961, R. 4, nr 1/2, s. 203–205.
18. Kurr M., Paluchowski P., *Król Zygmunt II August udziela mieszkańcom Gdańska pozwolenia na komunię pod dwiema postaciami*, [w:] *Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutera*, t. 2, red. P. Paluchowski, A. Larczyńska, M. Płuciennik, Gdańsk 2017, s. 75–77.
19. Lemańczyk M., *Szkoła Mariacka*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 1001.
20. Litak S., *Historia wychowania*, t. 1, Kraków 2004.
21. Małek J., *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach (XVI–XX w.)*, Toruń 2012.
22. Mokrzejcki L., *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Zarys dziejów*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008, s. 13–42.

23. Możdżeń J., *The Beginnings of the Reformation in the Light of Gdańsk and Königsberg Chroniclers of the First Half of the 16th Century. The Activity of the First Reformers*, „Zapiski Historyczne” 2017, t. 82, z. 1, s. 71–96.
24. Nadolski B., *Recepcja Terencjusza w szkołach gdańskich w okresie renesansu*, „Eos” 1959/1960, R. 50, z. 2, s. 163–171.
25. Nadolski B., *Ze studiów nad życiem literackim i kulturą umysłową na Pomorzu w XVI i XVII wieku*, Wrocław 1969.
26. Nowak Z., *Kultura, nauka i sztuka w Gdańsku na przełomie dwóch epok*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 2, red. E. Cieślak, Gdańsk 1982, s. 359–364.
27. Nowak Z., *Rhode Franciszek*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 4, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 62.
28. Nowakowska N., *King Sigismund of Poland and Martin Luther. The Reformation before Confessionalization*, London 2018.
29. Odyniec W., *Aurifaber (Goldschmidt) Andrzej (1514–1559)*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1, red. S. Gierszewski, Gdańsk 1992, s. 47–48.
30. Paluchowski P., *Drukarze z ulicy Rzeźnickiej. Właściciele drukarni Rady Miejskiej i Gimnazjum Akademickiego na Starym Przedmieściu* [w:] *Historie gdańskich dzielnic*, t. 2: *Stare Przedmieście*, pod red. J. Dargacza i K. Kurkowskiej, Gdańsk 2019, s. 199–215.
31. Schnaase E.D., *Andreas Aurifaber und seine Schola Dantiscana. Ein Beitrag zur Geschichte der Schulen in Danzig*, „Altpreussischen Monatsschrift neue Folge“ 1874, Bd. 11, H. 4, s. 304–325; H. 5/6, s. 456–480.
32. Scholz H., *Aurifaber (Goldschmidt) Andreas*, [w:] *Altpreußische Biographie*, Bd. 1, hrsg. C. Krollmann, Königsberg 1941, s. 24.
33. Simson P., Schmidt A., *Abriss einer Geschichte des Danziger Schulwesens*, „Danziger Schulzeitung” 1926, Jg. 7, Nr 11, s. 73.
34. Starek E., *Gramatyka Filipa Melanchtona i nauka języka łacińskiego w „Schola Dantiscana” Andrzeja Aurifabera*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 4, s. 70–85.
35. Szarszewski A., Paluchowski P., *Dzieło „Succini Historia...” lekarza Andreea Aurifabera (1513–1559)* [w:] *Lekarz jako autor i bohater literacki*, red. E. Białek, D. Lewera, Wrocław 2019, s. 11–23.
36. Szarszewski A., Paluchowski P., Konieczna S., Siek B., Krajewski P., *Sławni lekarze gdańscy*, t. 1, Gdańsk 2016.
37. Tode S., *Johannes Placotomus und die „Schola Dantiscana“ – Ein klassisch-moderne Unterrichtskonzept*, „Beiträge zur Geschichte Westpreußens“, Nr. 19, 2004, s. 85–112.
38. Tondel J., *Książka w dawnym Królewcu Pruskim*, Toruń 2001.
39. Tupalski W., *Pierwszy program gdańskiej szkoły średniej*, [w:] *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Wrocław 1959, s. 3–26.
40. Полякова И.А., *Андреев Аурифабер (1513–1559) и его История янтаря*, Калининград 2013.

dr Piotr Paluchowski (ur. 1982 r.) – doktor nauk humanistycznych o specjalności historia nowożytna. Zatrudniony jako adiunkt w Zakładzie Historii i Filozofii Nauk Medycznych Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. Zainteresowania badawcze koncentruje na za-

gadnieniach: gdański rynek czytelnicy w XVII–XVIII w. (m. in. gazety drukowane, kalendary), medycyna pomorska okresu nowożytnego (do końca XVIII wieku), dzieje oświecenia; adres e-mail: piotr.paluchowski@gumed.edu.pl

dr hab. Adam Szarszewski (ur. 1962 r.) – doktor nauk medycznych, doktor habilitowany nauk humanistycznych. Obecnie kierownik Zakładu Historii i Filozofii Nauk Medycznych Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. Zainteresowania badawcze w dziedzinie historii: dzieje medycyny gdańskiej, historia etyki w medycynie, historia szpitalnictwa europejskiego; adres e-mail: adam.szarszewski@gumed.edu.pl